

ТЕМА 1. ІСТОРИЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Урок 1. Первісні люди на території України.

Неолітична революція. Трипільська культура.

Кочові народи та антична цивілізація Північного Причорномор'я

Історія України • ПМ • I курс • 1 година

Головна думка

Українські землі були простором тривалого розвитку людських спільнот: від первісних мисливців і збирачів до землеробських культур, кочових об'єднань степу та античних міст-держав Причорномор'я. Ці явища не створили сучасної української держави безпосередньо, але заклали важливий історичний фундамент: освоєння території, господарські навички, культурні контакти, досвід організованого життя і взаємодії різних народів.

На уроці потрібно зрозуміти	Після уроку студент/студентка зможе
як змінювалося життя людей від кам'яної доби до античності; що означає перехід від привласнювального до відтворювального господарства; чому Причорномор'я стало зоною контактів степу, лісостепу й Середземномор'я.	пояснювати ключові поняття; називати основні дати; порівнювати Трипілля, кочовиків і античні поліси; робити висновок про значення ранньої історії для формування української державності.

Працюємо не як із набором дат, а як із ланцюгом змін: спосіб життя → господарство → суспільство → культура → перші форми влади.

1. Карта уроку: що і в якій послідовності вивчаємо

Етап	Що відбувається	Чому це важливо
1. Первісні люди	Заселення території України, поява знарядь праці, житла, колективного полювання, духовних уявлень.	Людина пристосовується до природи та поступово починає її змінювати.
2. Неолітична революція	Перехід від мисливства і збиральництва до землеробства й скотарства.	З'являються осілі поселення, запаси їжі, ремесла, обмін, складніші громади.
3. Трипільська культура	Високорозвинена землеробська культура енеоліту з великими поселеннями й розвинутою керамікою.	Приклад ранньої організації життя на українських землях.
4. Кочовики степу	Кіммерійці, скіфи, сармати панують у степовій зоні; формується військова знать.	Степ стає простором мобільних воєнних і торговельних зв'язків.
5. Античні міста Причорномор'я	Грецькі поліси, торгівля, ремесло, писемність, монета, міське самоврядування.	Українські землі входять до середземноморського цивілізаційного світу.

Проблемне питання уроку

Чому найдавніша історія українських земель важлива для розуміння майбутнього державотворення, хоча в той час ще не існувало української держави?

2. Як ми дізнаємося про найдавнішу історію

Для найдавніших часів немає літописів і державних документів. Головне джерело знань - археологія. Історик працює не лише з текстом, а й із речами, залишеними людьми.

Джерело	Що може розповісти
Стоянки та поселення	де жили люди, як будували житла, чи були вони кочовими або осілими.
Знаряддя праці	чим полювали, обробляли землю, виготовляли одяг, посуд, прикраси.
Посуд і орнамент	рівень ремесел, смаки, символи, контакти з іншими культурами.
Поховання	соціальні відмінності, вірування, ставлення до смерті, роль воїнів і знаті.
Монети, написи, імпортовані речі	торгівлю, писемність, політичні й культурні зв'язки.

Визначення

Археологічна культура - група подібних археологічних пам'яток певного часу і території, які мають спільні ознаки: типи житла, поховання, знаряддя, посуд, орнамент. Назва культури часто походить від місця першої знахідки.

Важливо

Археологічна культура не завжди дорівнює окремому народові. За речами не завжди можна точно визначити мову, етнічну назву або самоназву людей.

3. Найдавніші люди на території України

Період	Орієнтовні межі	Основні риси життя
Палеоліт - давня кам'яна доба	від появи людини до бл. 10 тис. до н. е.	Привласнювальне господарство: полювання, збиральництво, рибальство. Кам'яні знаряддя. Життя невеликими групами.
Мезоліт - середня кам'яна доба	бл. 10-7 тис. до н. е.	Потепління після льодовикового періоду, нові способи полювання, лук і стріли, активне рибальство.
Неоліт - нова кам'яна доба	бл. 7-4 тис. до н. е.	Початок землеробства і скотарства, шліфовані кам'яні знаряддя, кераміка, осілі поселення.
Енеоліт - мідно-кам'яна доба	бл. 4-3 тис. до н. е.	Поряд із каменем використовується мідь; розвиваються землеробські культури, зокрема Трипілля.

Привласнювальне господарство	Відтворювальне господарство
люди беруть готові продукти природи: полюють, рибають, збирають рослини, яйця, молюсків.	люди самі виробляють продукти: вирощують рослини, розводять худобу, створюють запаси.

Приклад пам'ятки

Стоянка Королево на Закарпатті часто згадується як одна з найдавніших пам'яток людини на українських землях. Для пізнішого палеоліту важливі Мізин, Кирилівська стоянка, Межиріч та інші пам'ятки.

4. Палеоліт і мезоліт: виживання, праця, спільнота

Сфера життя	Палеоліт	Мезоліт
Природні умови	Холодніший клімат, льодовикові впливи, великі тварини: мамонт, бізон, північний олень.	Потепління, зміна рослинності й тваринного світу; зростає роль лісу, річок, озер.
Господарство	Колективне полювання, збиральництво, використання вогню, обробка каменю, кістки, дерева.	Дрібніша дичина, рибальство, індивідуальніші способи полювання; поширення лука і стріл.
Житло і побут	Тимчасові стоянки, житла з дерева, кісток мамонта, шкур; залежність від міграції тварин.	Більша рухливість, сезонні стоянки, пристосування до різних природних зон.
Культура	Прикраси, орнамент, образотворчі пам'ятки, початки релігійних уявлень.	Ускладнення знарядь, розвиток рибальського спорядження, приручення собаки.

Ключовий висновок

Головним досягненням кам'яної доби було не лише виготовлення знарядь, а й формування колективної взаємодії: без спільної праці, мови, досвіду й передачі знань люди не могли вижити.

5. Неолітична революція: перехід до виробництва їжі

Неолітична революція - це докорінний перехід від привласнювального господарства до відтворювального, тобто до землеробства і скотарства.

Причини переходу	Зміни в житті	Наслідки для суспільства
Потепління клімату; зміна тваринного світу; накопичення досвіду обробки рослин; приручення тварин.	Люди починають виращувати зернові, розводити худобу, жити осіліше, будувати довготривалі поселення.	З'являються запаси їжі, ремесло, обмін, майнова нерівність, складніші громади, нові конфлікти за землю й ресурси.

Було переважно	Стало поступово
полювання, збиральництво, рибальство; залежність від сезонів і природи; невеликі рухливі групи.	землеробство, скотарство, кераміка; осілі поселення; зростання населення; обмін і ремесла.

Не плутати

“Революція” у цьому понятті не означає один день або повстання. Це тривалий процес, який у різних регіонах тривав століттями.

6. Трипільська культура: землеробська цивілізація енеоліту

Ознака	Характеристика
Час існування	приблизно V-IV - початок III тис. до н. е. (орієнтовно 5400/5000-2700 рр. до н. е.).
Територія	Лісостепові простори між Карпатами, Дністром, Прутом, Південним Бугом і Дніпром; також сучасні Молдова й Румунія.
Господарство	Землеробство, скотарство, мисливство, рибальство, ремесла, обмін.
Поселення	Від невеликих селищ до дуже великих протоміських поселень із продуманим плануванням.
Культура	Яскраво розписана кераміка, глиняні жіночі статуетки, моделі жител, культ родючості, складна символіка орнаменту.

Визначення
Енеоліт - мідно-кам'яна доба, коли поряд із кам'яними знаряддями люди почали використовувати мідь, але камінь ще залишався дуже важливим матеріалом.

7. Що робить Трипілля важливим для історії України

Досягнення	Пояснення	Історичне значення
Осіле землеробство	Вирощування культур, утримання худоби, зберігання запасів.	Люди міцніше пов'язуються з територією, виникає потреба в організації громади.
Великі поселення	Житла розміщувалися впорядковано, іноді концентричними колами.	Потрібне планування, взаємодія родів, розподіл праці.
Ремесло й кераміка	Посуд із орнаментом, ткацтво, обробка каменю, кістки, дерева, міді.	Зростає майстерність, формуються традиції, обмін і спеціалізація.
Контакти	Обмін із сусідами, запозичення технологій і символів.	Українські землі були не “окраїною”, а частиною ширших культурних процесів.

Чому занепала?	Що не можна стверджувати?
Імовірні чинники: виснаження ґрунтів, зміни клімату, тиск степових скотарів, внутрішні зміни господарства. Однієї простої причини немає.	Трипільці не були “готовими українцями” у сучасному розумінні. Але їхня культура є важливою частиною давньої історії земель України.

8. Степ і кочовий світ: чому він був таким важливим

Південні землі України входили до Великого степового коридору. Тут виникали суспільства, життя яких було пов'язане з конярством, скотарством, військовою мобільністю і контролем торговельних шляхів.

Риса кочового суспільства	Пояснення
Мобільність	Кочовики пересувалися зі стадами, швидко долали великі відстані, краще контролювали степові простори.
Кінь і зброя	Кінний воїн стає головною силою степу; поширюються лук, мечі, обладунок, бойова тактика вершників.
Соціальна нерівність	Виділяється військова знать; поховання знаті у курганах відрізняються багатством інвентарю.
Торгівля і данина	Степовики взаємодіють із землеробами й античними містами: продають худобу, зерно, рабів, отримують ремісничі вироби, вино, прикраси.

Визначення

Кочовики - спільноти, господарство яких базується на рухливому скотарстві та сезонному пересуванні зі стадами. Кочовий спосіб життя не означає "безлад": він має власну систему маршрутів, влади, звичаїв і воєнної організації.

9. Кіммерійці, скіфи, сармати: три хвилі степового світу

Народ / об'єднання	Час на українських землях	Що потрібно знати
Кіммерійці	приблизно IX-VII ст. до н. е.	Перший народ Північного Причорномор'я, назва якого відома з писемних джерел. Кочові скотарі й воїни, пов'язані з раннім залізним віком.
Скіфи	приблизно VII-III ст. до н. е.	Створили потужне військово-політичне об'єднання у степах. Відомі курганами, "звіриним стилем", контактами з грецькими містами.
Сармати	приблизно III ст. до н. е. - III ст. н. е.	Іраномовні кочові племена, що витіснили скіфів у степу. Відомі важкою кіннотою, роллю жінок у суспільстві, контактами з Римом і грецькими містами.

Запам'ятати логіку

Степові народи не були ізольованими. Вони впливали на землеробське населення лісостепу, торгували з античними містами й брали участь у великих міжнародних конфліктах свого часу.

10. Скіфія: держава, воїни, культура

Питання	Відповідь
Що таке Скіфія?	Велике об'єднання скіфських племен у Північному Причорномор'ї. Грецькі автори описували скіфів як сильних кінних воїнів степу.
Соціальна структура	Виділялися царські скіфи, військова знать, рядові кочовики, землеробські групи лісостепу, залежне населення.
Господарство	Кочове скотарство, війна і здобич, контроль шляхів, торгівля з античними містами; у лісостепу - землеробство.
Культура	Курганні поховання, зброя, кінське спорядження, золоті прикраси, "звіриний стиль" - зображення оленів, хижаків, фантастичних істот.
Значення	Скіфи показують, що на українських землях існували складні політичні об'єднання ще до слов'янської та княжої доби.

Дата-орієнтир

IV ст. до н. е. - період найбільшої могутності Великої Скіфії. Наприкінці IV-III ст. до н. е. її позиції послаблюються, а в степ приходять сарматські племена.

11. Антична цивілізація Північного Причорномор'я

У VII-VI ст. до н. е. греки почали засновувати колонії на узбережжі Чорного моря. Для греків це був спосіб розширити торгівлю, отримати зерно, рибу, сировину і створити нові осередки життя за межами Балкан.

Поняття	Пояснення
Колонізація	переселення частини населення з метрополії на нові землі та заснування там поселень, які підтримували зв'язки з батьківщиною.
Метрополія	місто або країна, з якої виходили колоністи. Для причорноморських колоній це були грецькі міста.
Поліс	місто-держава в античному світі: місто з прилеглою територією, власним управлінням, законами, громадянами, військом і культами.

Поліс / центр	Розташування / сучасний орієнтир	Що знати
Ольвія	поблизу гирла Південного Бугу	один із важливих торговельних центрів; контакти зі скіфами.
Херсонес	територія сучасного Севастополя	поліс у Криму, відомий міським устроєм, ремеслом, землеробською округою.
Пантікапей	Керченський півострів	центр Боспорського царства.
Тіра	гирло Дністра	місто на шляху контактів між степом, лісостепом і Середземномор'ям.

12. Як жили античні міста-держави

Сфера	Характеристика
Управління	Народні збори, ради, посадові особи, закони. У різних містах устрій міг змінюватися: демократія, олігархія, залежність від царств.
Економіка	Ремесло, торгівля, виноробство, рибальство, землеробство в окрузі міста; використання монет.
Суспільство	Громадяни полісу, переселенці, залежне населення, раби; права людей були нерівними.
Культура	Грецька мова і писемність, театральні традиції, храми, скульптура, античні міфи, освіта для частини населення.
Зв'язки з місцевим населенням	Торгівля, дипломатія, війни, змішані культурні впливи. Греки купували зерно, худобу, сировину; продавали вино, посуд, прикраси, зброю.

Боспорське царство

У V ст. до н. е. на Керченському і Таманському півостровах сформувалося Боспорське царство. Воно поєднувало грецькі міста й місцеві племена та стало важливим центром торгівлі зерном у Чорноморському регіоні.

13. Контакти культур: землероби, кочовики, поліси

Хто взаємодіяв	Що отримував	Наслідок
Грецькі міста	зерно, худобу, шкіри, рибу, рабів, військових союзників або найманців.	Залежали від зв'язків із місцевим населенням і степом.
Кочовики	вино, кераміку, прикраси, зброю, предмети розкоші, монети, престижні речі.	Зростає багатство знаті, поширюються елементи античної культури.
Землеробське населення лісостепу	нові товари, технології, торговельні можливості, культурні впливи.	Регіон стає частиною ширших економічних зв'язків.

Схема для розуміння

Лісостепові землероби → постачання зерна й продуктів → грецькі поліси → ремісничі товари, монети, культурні впливи → степова знать і місцеві громади. Степ контролював шляхи, а узбережжя відкривало зв'язок із Середземномор'ям.

Головний висновок

Рання історія України - це не "порожній простір до Київської Русі". Це територія, де зустрічалися різні способи життя: осіле землеробство, кочове скотарство і міська антична цивілізація.

14. Основні дати: мінімум, який треба знати

Дата / період	Подія або явище
близько 1 млн років тому	найдавніші сліди перебування людини на території України (орієнтир - Королево).
бл. 40-35 тис. років тому	поширення людини сучасного типу на українських землях.
бл. 10 тис. до н. е.	завершення льодовикової доби; перехід до мезоліту.
бл. 7-4 тис. до н. е.	неоліт; поширення землеробства, скотарства, кераміки.
бл. V-IV - поч. III тис. до н. е.	Трипільська культура на українських землях.
IX-VII ст. до н. е.	кіммерійці у степах Північного Причорномор'я.
VII-III ст. до н. е.	панування скіфів у степовій зоні.
VII-VI ст. до н. е.	заснування грецьких колоній у Північному Причорномор'ї.
V ст. до н. е.	формування Боспорського царства.
III ст. до н. е. - III ст. н. е.	переважання сарматів у степах.

Як вчити дати

Не забувати окремо, а тримати послідовність: кам'яна доба → неоліт → Трипілля → кочовики раннього заліза → античні міста → сармати.

15. Основні поняття уроку

Поняття	Визначення
Археологічна культура	сукупність подібних пам'яток певного часу й території, які мають спільні ознаки матеріальної культури.
Привласнювальне господарство	спосіб життя, за якого люди отримують готові продукти природи: полювання, збиральництво, рибальство.
Відтворювальне господарство	господарство, у якому люди виробляють продукти: землеробство і скотарство.
Неолітична революція	тривалий перехід до землеробства, скотарства, осілих поселень, кераміки й нових форм організації суспільства.
Енеоліт	мідно-кам'яна доба, коли мідні вироби існували поряд із кам'яними.
Кочовики	спільноти, що ведуть рухливе скотарське господарство і сезонно пересуваються зі стадами.
Поліс	античне місто-держава з власними законами, управлінням, громадянами й територією.
Колонізація	заснування переселенцями нових поселень за межами батьківщини, часто з торговельною метою.

16. Порівняння трьох типів суспільств на українських землях

Ознака	Трипільці	Кочовики степу	Античні поліси
Спосіб життя	переважно осілий	рухливий, пов'язаний зі стадами	міський і землеробсько-ремісничий
Господарство	землеробство, скотарство, ремесла	скотарство, війна, торгівля, данина	ремесло, торгівля, землеробство, морські зв'язки
Організація	громади, великі поселення	племена, військова знать, царі	місто-держава, громадяни, органи влади
Культурні ознаки	розписна кераміка, символіка родючості	кургани, зброя, "звіриний стиль"	писемність, монети, храми, закони
Історичне значення	рання землеробська культура	досвід воєнно-політичних об'єднань степу	включення регіону до античної цивілізації

Висновок для теми державності

Державність не виникає "з нічого". Вона потребує населення, території, господарства, влади, норм співжиття, обміну й культурної пам'яті. Усі ці елементи поступово формувалися на українських землях ще з найдавніших часів.

17. Підсумок уроку: що треба винести

Теза	Пояснення
1. Українські землі були заселені з найдавніших часів.	Археологічні пам'ятки свідчать про тривале освоєння території людьми різних епох.
2. Неолітична революція змінила спосіб життя.	Виробництво їжі, осілість, кераміка, ремесла й обмін зробили суспільство складнішим.
3. Трипільська культура була важливим землеробським явищем енеоліту.	Вона демонструє високий рівень поселень, господарства, ремесел і символічної культури.
4. Степові кочовики створили потужні військово-політичні об'єднання.	Кіммерійці, скіфи й сармати впливали на торгівлю, війну та культурні контакти регіону.
5. Античні міста Причорномор'я поєднали українські землі із Середземномор'ям.	Поліси принесли міське життя, писемність, монети, ремесло, право й нові форми управління.

Відповідь на проблемне питання: найдавніші суспільства ще не були українською державою, але вони створили передумови історичного розвитку території - населення, господарство, культурні зв'язки, досвід влади, обміну та співжиття.

18. Перевір себе: завдання для студентів

Рівень	Завдання
Базовий	1) Дайте визначення понять: неолітична революція, археологічна культура, поліс. 2) Розташуйте у правильній послідовності: сармати, Трипілля, палеоліт, грецька колонізація, скіфи.
Середній	Поясніть, чим привласнювальне господарство відрізняється від відтворювального. Наведіть по два приклади для кожного типу.
Достатній	Порівняйте Трипільську культуру й античний поліс за трьома ознаками: господарство, поселення, організація суспільства.
Високий	Сформулюйте аргументовану відповідь на питання: “Чому степ і узбережжя Чорного моря стали зоною зустрічі різних цивілізацій?”

Міні-тест	Варіанти
1. Неолітична революція - це...	А зміна династії; Б перехід до землеробства і скотарства; В поява залізної зброї; Г утворення Київської Русі.
2. Поліс - це...	А плем'я кочовиків; Б грецьке місто-держава; В курган; Г землеробська культура.
3. Хто відомий “звіриним стилем”?	А трипільці; Б скіфи; В грецькі колоністи; Г неандертальці.

Відповіді для самоперевірки

1 - Б; 2 - Б; 3 - Б.

19. Використання матеріалу на уроці

Для викладача

Цей PDF можна показувати як презентацію або роздати студентам як конспект, бо він містить основний текст теми, поняття, дати, таблиці для порівняння і завдання для закріплення.

Елемент уроку	Як використати
Початок	Слайди 1-2: озвучити головну думку, мету і проблемне питання.
Пояснення нового матеріалу	Слайди 3-13: рухатися за логікою “первісність - землеробство - Трипілля - кочовики - античні міста”.
Закріплення	Слайди 14-16: поняття, дати, порівняння.
Контроль розуміння	Слайди 17-18: підсумок, запитання, міні-тест.

Пробний варіант підготовлено для перевірки структури, глибини викладу і стилю подачі матеріалу.